

آسیب شناسی جنبش بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، بایدها و نبایدها

آسیب شناسی جنبش بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، بایدها و نبایدها

جواد محمدی - علی رفیعی

چکیده

به تازگی اولین سالگرد شهادت محمد بوعزیزی جوان تونسی که در عکسالعمل به تحقیرها و خفگان حاکم بر جامعه، خود را به آتش کشید را پشت سر گذاشتیم. با گذشت بیش از یکسال از آغاز تحولات بیداری اسلامی، لزوم ارزیابی تهدیدات و آسیبهای متوجه این جنبش اهمیت مییابد. در این مقاله ضمن بر شمردن نقاط قوت و فرصت و همینطور نقاط ضعف و تهدید موجود در دو سطح درون جنبش و همینطور محیط پیرامون آن، در قالب رویکرد مدیریت استراتژیک و بر اساس مدل SWOT، راهبردهای معینی برای تقویت، استحکام و کمک به جنبش بیداری اسلامی برای نیل به اهداف والای آن پیشنهاد شده است. با توجه به نقش و موقعیت جمهوری اسلامی ایران در این عرصه، لزوم ارزیابی این تحولات و ترسیم چشم اندازهای آتی آن اهمیت بسیاری مییابد. چارچوب تئوریک در این بررسی، «نظریه بیداری اسلامی» مطرح شده از سوی رهبر معظم

انقلاب اسلامی حضرت آیتا العظمی خامنیه (دام ظلّه العالی) بوده و مستندات و منبع اصلی مقاله نیز مبتنی بر بیانات و رهنمودهای معظمه می باشد.

واژگان کلیدی: بیداری اسلامی، تمدن نوین اسلامی، نظام سلطه، آسیب، تهدید، فرصت

مقدمه

تاریخ معاصر جهان خصوصاً تحولات قرن بیستم سرشار از رویدادهای متعدد از جمله انقلابات، جنگها، منازعات ملی و بینالمللی بوده است. برخی از این تحولات و حوادث، تبعات و پیامدهای بلند مدتی داشته اند و برخی نیز به فراموشی سپرده شده اند و امروزه دیگر نامی از آنها نیست. شکلگیری جنبش بیداری اسلامی ملت ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) و پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن 1357 از معدود رویدادهایی است که پیامدها و تحولات منبعت از آن تأثیرات بلند مدتی بر سمت و سوی تحولات بعدی و مسیر تاریخ داشته است. غلبه یافتن نظام اسلامی بر انواع توطئها و دخالتهای مستقیم و غیرمستقیم نظام سلطه در طول بیش از سه دهه و همینطور نیل به موفقیتها بزرگی همچون تحقق مردمسالاری اسلامی، دستاوردهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و فنی ایران اسلامی اکنون موجب شده حتی برخی تحلیلگران غربی از آن به عنوان یک «مدل موفق» در منطقه خاورمیانه یاد کنند. [1] آغاز قیام ملتهای مسلمان منطقه در برابر ظلم، فساد، تحقیر، استبداد و وابستگی نظامهای حاکم بر این کشورها، در اذهان جهانیان یادآور تحولات انقلاب اسلامی ایران و سقوط نظام پهلوی بود. مطالعه و شناخت دقیق و صحیح فرصتها و تهدیدات فراروی جنبش بیداری اسلامی، در کنار بررسی ضعفها و قوتها، آن، به ما در ارزیابی صحیح از اوضاع کمک میکند و راهبردهای لازم را برای حرکت به سوی نیل به اهداف عالی آن فراهم می نماید. ما در این بررسی به دنبال پاسخ این سوال هستیم که آسیبها و تهدیداتی که در حال حاضر جنبش بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا را تهدید میکند کدامند؟ و چه راهبردها و اقداماتی را میتوان برای ممانعت از تضعیف و یا انحراف این جنبش تدوین و به اجراء در آورد؟ و بایدها و نبایدهای این مسیر کدام است؟ لازم به ذکر است که متاسفانه در گذشته، بسیاری از شکستها و ناکامیهای جنبشهای مردمی در عرصه های داخلی و خارجی، عمدتاً به تحلیل نادرست از فرصتها و تهدیدات از یکسو و ضعف و قوتها، آن از سوی دیگر بر می گردد.

یکی از روشهای تحلیل سیاسی در قالب مدیریت استراتژیک، مدل SWOT می‌باشد. در این الگو با شناسایی دقیق نقاط قوت و ضعف (عوامل درونی جنبش) و شناسایی فرصتها و تهدیدات آن (عوامل بیرونی جنبش) و ترسیم شرایط موجود، به تدوین اهداف و راهبردهای کوتاهمدت و بلندمدت آن اقدام می‌گردد. مدل مزبور نگاه کلان و آینده‌نگر دارد و به ما کمک میکند درک روشنتری از تحولات و وضعیت موجود داشته باشیم و تصمیمات درستی اتخاذ کنیم. اساساً بستر اصلی و اولیه نظریه بیداری اسلامی مبتنی بر قرآن مجید، سنت رسول اکرم (ص) و معارف اهل بیت (علیهم السلام) است. [2] این بررسی نیز در چهارچوب نظریه کلان بیداری اسلامی صورت گرفته است که امروزه به عنوان نظریه‌های علمی و دقیق، به صورتی منسجم و عملیاتی توسط مقام معظم رهبری طرح، تبیین و تشریح شده است و با اینکه منبعث از مجموعه تحولات تاریخ اسلام و جوامع اسلامی و تجربیات مربوطه است، اما اکنون خود مبدل به چارچوب متقنی شده است که ملتهای مسلمان در این قالب قادر به حرکت و اقدام برای نیل به آزادی، عزت و کرامت و تحقق اهداف اصیل اسلام ناب خواهند بود. با نگاه به بیانات و تحلیلهای معظمله، عمق بینش تاریخی و جامعه‌شناسانه ایشان به موضوع بیداری اسلامی و تحولات آن نمایان میشود؛ معظمله بیداری اسلامی را نه یک پروژه، بلکه یک فرایند تاریخی میدانند. [3] اما نظریه‌های رقیب نیز عمدتاً دو دسته هستند: دسته اول تمامی تحرکات و قیامهای منطقه را در قالب هدف دستیابی به «دموکراسی» آن هم از نوع غربی تحلیل میکنند؛ دسته دوم نیز آن را در قالب «اسلام‌رئیس‌گرایی»، به اهدافی همچون از بین بردن فقر، تحقق آزادی، انتخابات رقابتی و... تقلیل میدهند و اعتقادی به لزوم پیگیری اهدافی همچون «نظام‌سازی» و «تمدن‌سازی» ندارند. [4] نظریه‌پردازان غربی عمدتاً مبلغ رویکرد نخست از تحولات منطقه هستند و برخی نیز در منطقه، رویکرد دوم را نمایندگی میکنند. هر دوی این تئوریها به شدت تئوری بیداری اسلامی را مورد سوال قرار داده و آن را رد میکنند و تا کنون در قالب القای ترس از اسلام سیاسی، شیعه‌هراسی و ایران‌هراسی با آن برخورد نموده‌اند. [5]

مبانی و ریشه‌های بیداری اسلامی

بیتردید نخستین حرکت بیداری اسلامی در تاریخ باز میگردد به طلوع خورشید اسلام در سرزمین حجاز که رسول مکرم اسلام (ص) پیام‌آور آن بودند و موجب شکلگیری تمدن عظیم اسلامی شدند که قرن‌ها بعد، عظمت فرهنگ، هنر، معماری و پیشرفتهای علمی و فنی آن در دنیا زبانه زد. در تاریخ معاصر اسلام، علماء و

متفکران بزرگی همچون سید جمال‌الدین اسدآبادی، شیخ محمد عبده، سید قطب و حسن البنا هر کدام تلاشی برای آگاه ساختن ملت‌های مسلمان و تبیین لزوم قیام علیه استعمارگران و مستکبران زمان برای تحقق عزت اسلام و مسلمین آغاز کردند اما علیرغم موفقیت‌های اولیه، با انواع توطئه‌چینی‌ها از جانب سلطه‌گران و وابستگی‌شان مواجه شدند. سرانجام با آغاز حرکت بیدارگرانه حضرت امام خمینی(ره) در سال‌های دهه 1340 در ایران و سپس نجف اشرف بارقه امیدی در دل مسلمانان پدیدار شد. در اندیشه حضرت امام خمینی(ره) دلیل اصلی عقبماندگی و ضعف مسلمین، استعمارزدگی کشورها و حکومت‌های وابسته آنهاست، لذا دیدگاه ایشان بر اساس تفکیک ناپذیری دین از سیاست بنا شده است. همانگونه که ایشان فرمودند: «ما تا به اسلام برنگردیم، تا به اسلام رسول الله برنگردیم، مشکلاتمان سر جای خودش هست، نه می‌توانیم قضیه فلسطین را حل بکنیم و نه افغانستان را و نه سایر جاها را؛ ملت‌ها باید برگردند به صدر اسلام؛ اگر حکومت‌ها هم با ملت‌ها برگشتند که اشکالی نیست و اگر برگشتند، ملت‌ها باید حساب خودشان را از حکومت‌ها جدا کنند». [6]

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران در شرایط نظام دوقطبی، که ابرقدرت‌های شرق و غرب، جهان را بین خود تقسیم کرده بودند پیام این انقلاب از مرزهای سیاسی آن فراتر رفت و گسترش یافت و امروزه ما شاهد -تزلزل پایه‌های استکبار در منطقه و جهان می‌باشیم. در حال حاضر حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای(مدظله العالی) در جایگاه رهبری انقلاب اسلامی همان نقش کلیدی حضرت امام خمینی(ره) را در این عرصه ایفاء مینمایند. بر همین اساس اکنون نیز رهبر انقلاب حساسیت اوضاع را گوشزد نموده و می‌فرمایند: «فصل جدیدی در منطقه و جهان شروع شده است، در این پیچ تاریخی دنیا، نظام جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به عنوان الگویی برای ملت‌های مسلمان باشد». معظمله با ریشه‌یابی تحولات امروز، راه نجات را نشان میدهند و می‌فرمایند: «ضعف و عقب‌ماندگی ملت‌های مسلمان، همه ناشی از دوری از قرآن، ترک فرهنگ اسلامی و پذیرش فرهنگ مادیگری است. ضعف ما امت مسلمان، عقب‌ماندگی ما، کج‌رفتاری‌های ما، کج‌تابی‌های ما در مسائل اخلاقی و زندگی، همه اینها ناشی از دوری از قرآن است. ملت‌های مسلمان بر اثر حاکمیت طغیانگران و طاغوت‌ها به فرهنگ خودشان پشت کردند و فرهنگ مادیگری را پذیرفتند». [7]

دیدگاه مقام معظم رهبری شامل مبارزه با غرب در ابعاد مختلف و همینطور مبارزه با نظام‌های فاسد و وابسته به غرب در منطقه و جهان اسلام میشود. در حقیقت، انقلاب اسلامی ایران ملهم از آموزه‌های اسلام ناب که همان مکتب اهل بیت(علیهم السلام) میباشد بوده و اکنون جنبش‌های منطقه نیز ملهم از همین آموزه‌ها و همینطور مدل و الگویی عملیاتی آن یعنی جمهوری اسلامی ایران هستند.

در خصوص علل بروز قیامهای مردمی در کشورهای اسلامی منطقه، تحلیلهای مختلفی ارائه میشود که طیفی از رویکردهای اقتصادی- اجتماعی و سیاسی را در بر میگیرد و دلائلی همچون فساد گسترده، تبعیض، فقر و تلاش برای برخورداری از امکانات رفاهی و معیشتی بهتر را مطرح میکنند؛ برخی نیز مبارزه با استبداد، حکومت موروثی، سرکوب و خفقان حاکم بر جامعه را دلیل اصلی قیام مردم میدانند. اگرچه هر یک از این عوامل میتوانند در تحلیل انقلابهای هر یک از کشورهای منطقه مورد توجه و بررسی قرار گیرد اما در قالب نظریه بیداری اسلامی میتوان محورهای اصلی ذیل را به عنوان علل بنیادین این قیامها ذکر نمود:

- به ستوه آمدن مردم از ذلت تحمیلی از سوی فرمانروایان وابسته

- احساس تحقیر مردم نسبت به وضعیت سران خود

- جستجو برای بازگرداندن عزت و کرامت امت اسلام.

مقام معظم رهبری ریشههای اصلی قیامهای منطقه را تبیین نموده و دلیل وحشت دشمن را از خیزش جوانان مومن و انقلابی منطقه یادآور میشوند، ایشان در این خصوص می فرمایند: «اسلام با پایهها و مبانی استکبار یعنی ظلم و تجاوز و اشغالگری مبارزه میکند به همین علت زورگویان جهانی از نفس گرایش ملتها به اسلام متوحش میشوند، همچنان که در حوادث ماههای اخیر منطقه، از طواهر و نشانههای اسلامی بودن تظاهرات ملتها و پیروزی اسلامگرایان در انتخابات، علناً ابراز نگرانی کردهاند».[8]

نقاط قوت و ضعف جنبش بیداری اسلامی

نقاط قوت

- یکتا پرستی و اعتقاد به وحدانیت پروردگار

- اعتقاد به اسلام، قرآن کریم و نبوت پیامبر اکرم(ص) به عنوان ریشه‌های قدرت مسلمانان
- حق طلبی و عدالت خواهی مسلمانان
- برخورداری از روحیه مقاومت و ایستادگی در برابر ظلم
- جمعیت جوان، پرشور و علاقمند به ایفای نقش موثر در تحولات(خصوصاً با نوان مسلمان)
- تجربیات ارزشمند جمهوری اسلامی ایران در «نهادسازی» و «نظامسازی»
- روحیه اعتماد به نفس و خودباوری ملهم از آراء حضرت امام خمینی(ره) و رهبر معظم انقلاب

نقاط ضعف

- فقدان و یا ضعف نهادهای مدنی و تشکلهای اجتماعی و مذهبی منسجم مردمی
- برخی تعصبات ملی، قومی و قبیله‌ای و در برخی کشورها مبنای وحدت همانا قبیله و عشیره است(عربستان، یمن، اردن، لیبی)
- قشری‌نگری و سطحی‌نگری در فهم شریعت و دستورات اسلام
- فقر و بیسوادی و عقب ماندگی و تسلط فرهنگ بدوی در برخی مناطق
- خلاء رهبری واحد و مقتدر در برخی کشورها که میتواند موجب انحراف قیامها شود
- بعضاً راضی شدن مردم به کاهش اختیارات شاه و مشروطه شدن نظام(اردن و مراکش)
- گاهی کمکاری و نقص در برنامه‌ها و فعالیتهای انقلابیون

- بود برنامه‌ریزی‌های راهبردی و آینده‌نگر و انعطاف پذیر
- بعضاً عدم شناخت درست مقاطع حساس و عدم بهره برداری صحیح از آن. [9]
- شیفتگی و پذیرش برخی دیدگاه‌های غربی تحت عنوان «نواندیشی اسلامی»

تهدیدات و فرصتهای جنبش بیداری اسلامی

تهدیدها

تهدید در اصطلاح به معنای هر آنچه که ثبات و امنیت را به خطر اندازد، همچنین به هر اقدام و تحرك بالقوه و احتمالی سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی که موجودیت و منافع حیاتی فرد، نهاد یا کشوری را به خطر بیندازد و نیز موانع و چالش‌هایی که ما را از رسیدن به هدف بازداشته و یا باعث کاهش سرعت ما در دستیابی به آن گردد اطلاق می‌گردد. رهبری معظم انقلاب اسلامی در این خصوص می‌فرمایند: «دشمن یک سناریوی جامع و سر و ته داری را برای نظام اسلامی و برای حرکت اسلامی و بیداری اسلامی تدارک دیده است، خوشبختانه ما کفایت برخورد با این سناریو را داریم، در این تردیدی نیست». [10]

اساساً از آنجایی که عوامل بیرونی قابل کنترل نیستند لذا با تکیه بر نقاط قوت جنبش باید تهدیدات بیرونی را خنثی کرد.

تهدیدات متوجه حرکت‌های بیداری اسلامی مسلمانان منطقه عمدتاً شامل موارد ذیل است:

- احتمال ترور نخبگان صالح و موثر و یا بدنام کردن آنها. [11]

- خریدن برخی از افراد سست عنصر. [12]

- حرکات تفرقه افکنانه قومی و مذهبی. [13]

- حصر اقتصادی، تحریم و بلوکه کردن سرمایه های ملی ملتها. [14]

- هجوم همه جانبه تبليغاتي و رسانه‌اي. [15]
- القاي تحليلهاي انحرافي و غير واقعي از قيامها. [16]
- پيشنهاد بديلهاي انحرافي گوناگون به نهضت‌هاي مردمی. [17]
- روي کار آمدن عناصر متعهد به آمريکا و غرب. [18]
- فريب و قانع کردن مردم با دستاوردهاي جزيي و ابتدائي. [19]
- شبیهسازي انقلابات در مورد کشورهاي مستقل اسلامي منطقه. [20]
- جنگ نرم و تهاجم فرهنگي غرب عليه ملت‌هاي مسلمان
- اعطاي امتيازات مادي، رفاهي و معيشتي و برخي آزاديهاي براي آرام کردن انقلابيون. [21]
- تلاش غرب براي ايجاد اختلاف بين شيعة و سني و القاي خطر قدرت‌گيري شيعيان(عراق، بحرين و لبنان). [22]
- احتمال بازگشت عوامل وابسته به غرب از راه‌هاي مختلف. [23]
- دامن زدن به هرج و مرج، بيثباتي و نا امنی اقتصادي و اجتماعي با هدف نگران کردن مردم
- القاي ناکارآمدی دين در اداره امور جامعه
- ارائه تصوير آرمانی از ارزش‌هاي آمريکايي و ليبرال دمکراسي غربي
- تلاش‌هاي فراوان غرب براي جلوگیری از الگوشدن جمهوري اسلامي در منطقه و دیده نشدن آن. [24]
- اعتماد به دشمن و افتادن در دام لبخندها و حمايت‌هاي آنها. [25]

منظور از فرصت، وجود زمینه یا شانس مطلوب در محیط بیرونی برای یک فرد، سازمان و یا کشور است که با بهره‌برداری آن، می‌توان به نتایج یا عواید قابل توجهی دست یافت. همچنین فرصت شرایطی است که به کشورها این توانایی را می‌دهد که با بهره‌گیری صحیح از آنها، اهداف ملی خود را محقق و تهدیدات را دفع نمایند. با هدف تقویت و تداوم جنبش بیداری با استفاده از فرصتهای محیطی موجود باید نقاط ضعف درون جنبش را بی‌اثر و خنثی نمود. فرصتهای حرکتی بیداری اسلامی مسلمانان منطقه عمدتاً شامل موارد ذیل می‌باشد:

- شکست راهبردهای آمریکا در منطقه و گسترش تنفر مردم (عراق، افغانستان و لبنان)

- بحران اقتصادی و اجتماعی نظام سرمایه داری و جهان غرب

- شکلگیری جنبش اعتراضی و الاستریت در شهرهای آمریکا و اعتراضات متعدد در شهرهای اروپایی (انگلستان، اسپانیا، یونان، پرتغال، ایتالیا و...)

- افزایش خود آگاهی و بیداری ملتها در سراسر جهان

- مردم دنیای غرب امروز به دنبال راه نجات از تمدن مادی هستند. [26]

- سردی روابط دولت اسلامگرای ترکیه با رژیم صهیونیستی

- تظاهرات داخلی گسترده یهودیان علیه حکام رژیم صهیونیستی (اعتراضات سال 2011)

- افزایش تقاضای جهانی به انرژی و افزایش قیمت حاملهای انرژی

وقوع انقلاب اسلامی ایران در بهمن 1357 در شرایطی بود که نظام شاهنشاهی آن به استکبار جهانی اتکا داشت. اساساً انقلاب اسلامی در تعارض با نظام بینالملل، ارزشها و هنجارهایی را مطرح کرد که ضمن تضاد با منافع قدرتهای جهانی حامی حفظ وضع موجود، موجب بروز چالش در نظام بینالملل شد. ایران اسلامی با طرح این ارزشها در سیاست خارجی خود، تلاش کرد تا افکار عمومی ملل محروم جهان را جهت تغییر در نظام بینالملل تحت تاثیر قرار دهد و ارزشهای مطرح شده را تبدیل به هنجار سازد. [27] در حقیقت جمهوری اسلامی ایران، خود به عنوان یک مدل موفق در کنار ملتهای منطقه، بخشی از جبهه جهانی بیداری اسلامی محسوب میشود و لذا باید نقش خود را به خوبی ایفاء کند. جمهوری اسلامی ایران با عنایت به مجموعه نقاط قوت و برتریهای خود در این عرصه نقش ویژه‌ای دارد. این نقاط قوت عبارتند از: موقعیت ژئوپلیتیکی، کثرت جمعیت، وسعت و منابع طبیعی در کنار عوامل غیرمادی همچون تجربه موفق مردمسالاری اسلامی، رهبری هوشمندانه، برخوردار از امتی با بصیرت، دیندار، هوشیار، آگاه و در صحنه، دارای فرهنگ غنی و تاریخی پربار که همواره از بدو تاسیس نظام اسلامی هدفی جز عزت و اقتدار مسلمین و وحدت امت اسلام نداشته است. دیگر مولفههای تواناییهای نظام عبارتند از: برخورداري از توان غلبه بر تهدیدات داخلی و خارجی، اعتماد متقابل مردم و نظام، ثبات سیاسی، اعتبار بینالمللی، پیشرفتهای علمی و فنی از جمله در علوم پزشکی، سلولهای بنیادی، فناوریهای نانو، فضایی، هسته‌ای و دفاعی و غیره. اساساً دفاع از حقوق ملتها و همراهی با ملتهای مسلمان و مظلوم و مخالفت با زورگویان و دیکتاتورها همواره بخش مهمی از اهداف اولیه انقلاب اسلامی ایران بوده است. در این بین، عدم انحراف انقلاب اسلامی ایران از اهداف و اصول خود بر عکس دیگر انقلابهای جهان نیز به آن جلوه ویژه‌ای داده است. [28]

دو تجربه ارزشمند جمهوری اسلامی ایران در این خصوص عبارت است از :

الف- شروع نهضت و پیروزی انقلاب اسلامی

ب- نظام سازی (تدوین اولین قانون اساسی مبتنی بر شریعت اسلام و ایجاد ساختار و سازوکارهای سیاسی و اجرایی آن)

«ملت ایران این تجربه بزرگ را امروز در مقابل ملتهای دیگر قرار داده است. تجربه موفقیت ناشی از دو عامل بصیرت و صبر است. بصیرت یعنی گم نکردن راه، اشتباه نکردن راه، دچار بیراهه و کجراهه نشدن، تاثیر نپذیرفتن از وسوسه های خناسان و اشتباه نکردن کار و هدف، و صبر یعنی ایستادگی. نسلها دست به دست به یکدیگر تحویل میدهند».[29] رهبر انقلاب ماموریت بزرگ فرهنگی بینالمللی نظام را اینچنین ابلاغ میکنند: «در این اوضاع پیچیده و حساس، دستگاه سیاست خارجی کشور در عرصه گسترده و مؤثر دیپلماسی جهانی، باید حرف نوي جمهوری اسلامی را برای ملت‌ها و برای جهان تبیین کند».[30] دول غربی به دلیل نگرانی از خیزش مسلمانان و به خطر افتادن منافع نامشروعشان انواع اتهامات را به جمهوری اسلامی ایران نسبت میدهند. لازم به ذکر است جمهوری اسلامی هیچگاه خواهان القاء مدل سیاسی و حکومتی خود به این کشورها نبوده است، اما اسلامی بودن این انقلابها بر کسی پوشیده نیست، حرکتهاي انقلابی در این کشورها، توسط مردم مسلمان و با شعارهاي اسلامی همراه بوده است، پیروزيهاي بزرگ احزاب اسلامگرا در انتخابات اخیر این کشورها این مدعا را ثابت میکند. شعارها نیز نشان میدهد مردم به دنبال مکاتب سوسیالیستی و لیبرالیستی و غیره نیستند، انقلابيون و رهبران آنها بارها و به انحاء مختلف در سخنان خود بر لزوم تحقق مردمسالاری اسلامی تاکید کرده‌اند. همانگونه که رهبر معظم انقلاب نیز فرموده اند: «حرکت عظیم ملت‌ها، نشانه بیداری آنهاست و این بیداری به استناد واقعیات گسترده و تردیدناپذیر، صبغه اسلامی دارد البته این بیداری اسلامی به معنای آن نیست که همه آنها حکومت اسلامی می‌خواهند و یا مدل حکومت اسلامی ایران را قبول دارند».[31] واقعیتهای که بارها از مسئولین عالیرتبه نظام شنیده شده این است که جمهوری اسلامی ایران قصد مصادره انقلابهای عربی به نفع شیعیان را ندارد. «جمهوری اسلامی را متهم میکنند که این حرکات را به راه انداخته است، غلط است؛ این یک تهمت بیجا و بیمورد است و احتیاجی به این کار نیست».[32] حمایت جمهوری اسلامی ایران از حزب الله لبنان به خاطر شیعه بودنشان نیست. ایران از حماس و جهاد اسلامی فلسطین هم که دو جنبش اسلامی سنی مذهب هستند حمایت میکند زیرا اصل «اقامه عزت اسلامی» و «مبارزه با متجاوز» مطرح است. فریاد «الله اکبر» و «لا اله الا الله» که امروزه از سوی انقلابيون مصري و یمنی و بحرینی شنیده می‌شود مختص شیعیان نیست بلکه شعار جهان اسلام است. البته در این خصوص بسیار باید مراقب بود، طبق نظر مقام معظم رهبری: «در تضعیف الگو شدن ایران، دو عامل مؤثر است: یکی نقصها، کم‌کاریها، به سمت دنیا کشیده شدنها و بی‌سیاستیهای ما و یکی هم بزرگنمایی عیبهای ما توسط دشمنان. اگر عامل اول یعنی اشکالات خودمان را رفع کردیم، خدای متعال دومی یعنی تبلیغ دشمن را خنثی خواهد کرد. عامل دیگر، مربوط به دشمن است؛ که اشکالات ما را صد برابر بزرگ میکنند؛ عیبهای ما که نداریم، به ما نسبت میدهند».[33] همچنین در جایی دیگر میفرمایند: «میگویند چرا ایران از مردم بحرین پشتیبانی میکند، ما 32 سال است که از مردم فلسطین پشتیبانی میکنیم؛ مگر ملت فلسطین شیعه‌اند؟»[34]

در خصوص اعتراضات در سوریه باید اذعان نمود که تحولات در سوریه با قیام ملتهای منطقه تفاوت ماهوی دارد و دست آمریکا و صهیونیسم در حوادث سوریه بر خلاف وجه ضد آمریکایی و ضد صهیونیستی سایر قیامها مشهود است. اگرچه ضروریست خواستههای معترضین در سوریه شنیده شود و دولت سوریه به مطالبات آنها پاسخ درخوری بدهد اما معترضین باید بسیار مراقب باشند زیرا دشمن مترصد بهره‌برداری از فضای به وجود آمده است. آمریکا و اسرائیل درصددند ضربه سنگینی را که از سقوط مبارک در مصر متحمل شده‌اند در سوریه جبران کنند. سه شاخص «مردمی بودن»، «ضد استعماری بودن» و «دینی بودن» جنبشهای منطقه مبین این نکته است که اعتراضات مردمی در سوریه در قالب این جنبش قرار نمیگیرد. [35] رهبر انقلاب در بیان تئران جهت تبیین موضوع، یک شاخص کلیدی معرفی میکنند و میفرمایند: «اگر در حرکتی شعارها به نفع آمریکا و صهیونیسم باشد، آن حرکت انحرافی است». [36]

در تحولات بحرین نیز شاهد نفاق آشکار غرب می‌باشیم. در کشورهایی مانند مصر، لیبی و تونس، غرب برای موج سواری و کنترل اوضاع، خود را همراه مردم و مخالف رژیمهای حاکم (دوستان قدیمی غرب) نشان داد. این در حالی است که دولتها و رسانه‌های غربی در بحرین ضمن سکوت و سانسور خبری سرکوب مردم مظلوم این دیار توسط حکام وابسته و ظالم آن، با چراغ سبز به نیروهای عربستان و امارات متحده عربی برای ورود به این کشور در کشتار مردم دخیل بوده و از رژیم مستبد آل خلیفه حمایت می‌نمایند. این سیاست تبعیض آمیز نشان آشکاری از ادعای دروغین آمریکا و کشورهای غربی در خصوص حمایت از ملتها و حقوق بشر است. چگونه نظامی که مجلس قانون گذاری ندارد، قانون اساسی مدون ندارد، زنان برای رانندگی، با حقارت و هزینه فراوان مواجه میشوند و اساساً نام این کشور به نام خاندان حاکم است، اختناق مذهبی و تضييع حقوق مسلمانان بیداد میکند، زنان حق رای ندارند، شکاف طبقاتی گسترده در جامعه، علیرغم ثروت افسانه‌های شاهزادگان وجود دارد در عین حال در برابر حرکت‌های بیداری اسلامی سیاست مخالفت و سرکوب را دنبال میکند و مورد حمایت و تشویق کشورهای غربی که ادعای حمایت از ملتها را دارند نیز قرار میگیرد؟ همه این شواهد دال بر ادعای کذب و ریاکارانه قدرتهای غربی است. این سیاست سرکوب را از جانب رژیم غاصب صهیونیستی علیه مردم مسلمان فلسطین و حمایت دول غربی به سرکردگی آمریکا، انگلیس، فرانسه و آلمان نیز می‌بینیم. دروغ بودن ادعای حمایت از دموکراسی توسط این کشورها زمانی مشخص میشود که پس از اولین انتخابات در فلسطین و پیروزی حماس در سال 2006 میلادی شاهد کودتا و برخورد نظامی و تحریم توسط اسرائیل و حامیان رژیم اشغالگر علیه حماس در فلسطین هستیم. تجربه پیروزی انقلاب اسلامی در ایران نشان داده که در برابر بیداری اسلامی برخورد تند و خشن و به عبارت دیگر برخورد سرکوبگرانه راه به جایی نمیبرد زیرا سرکوب کردن میتواند پیروزی یک جنبش را به تاخیر بیندازد اما هیچگاه نمیتواند آن را از بین ببرد. [37]

موج اعتراضات در اروپا و امریکا - الگوگیری از انقلابیون مسلمان

بیداری اسلامی مسلمانان مقیم اروپا و آمریکا طی سالهای اخیر موجب نگرانی دولتمردان غربی شده است. افزایش جمعیت مسلمانان مقیم این کشورها و تمایل آنها (خصوصاً جوانان) به حفظ هویت و اعتقادات شان که منجر به عدم تاثیرپذیری و اختلاط آنها با فرهنگ و سبک زندگی غربی شده است به دغدغه اول رهبران غرب تبدیل شده و البته فشارهای غرب علیه اقلیتهای مسلمان نیز بیشتر شده است. کاریکاتورهای توهینآمیز علیه رسول مکرم اسلام (ص)، ممنوعیت حجاب در برخی کشورها و به شهادت رساندن خانم مروه شربینی (شهیده حجاب) و همینطور تداوم حمایتها از رژیم صهیونیستی و تضييع حقوق ملت فلسطين، بارها موجب خشم و عکسالعمل مسلمانان مقیم اروپا و غرب شده است. دولتمردان غربی از الگوگیری شهروندان خود در نحوه اعتراضات و استفاده از شیوهها و نمادهای انقلابیون مسلمان خاورمیانه هراسان هستند. پیشبینی مقام معظم رهبری در این خصوص که در فاصله کوتاهی به حقیقت پیوست موجب شگفتی و تعجب تحلیلگران جهان شد به گونهای که اعتراضات گسترده مردم در شهرهای اروپا و امریکا موجب وحشت دولتمردان گردید و البته برخورد خشونتبار آنها با معترضین را در پی داشت. رهبر انقلاب فرموده بودند: «مبارزه با ظلم، بی عدالتی و تبعیض چون مبتنی بر فطرت انسانی است. لذا این جنبش تا قلب اروپا و آمریکا هم میرود؛ اساس مشکل دنیای اسلام، آمریکا است که امروز به شدت ضعیف شده است» [38]

جوانان و بیداری اسلامی

نکته مهم و درخور توجه جنبش بیداری اسلامی در کشورهای منطقه این است که افشار مختلف مردم و همینطور نخبگان در آن مشارکت فعال داشتهاند اما جوانان خصوصاً زنان نقش پررنگتری نسبت به سایرین دارند. آقای ابراهیم جعفری- نخست وزیر سابق عراق- در این خصوص میگوید: «زنان و جوانان پرچمدار اصلاح در کشورهای عربی هستند و لازم است در کلیه هماندیشیها و گفتگوهای فراگیر در خصوص مسائل مربوط به جنبش نیز مشارکت فعال داشته باشند»، وی همچنین نسبت به تلاشها برای ایجاد فتنه قومی و مذهبی در کشورهای منطقه هشدار داده و با تأکید بر ممنوعیت اقدامات خشونتبار تصریح میکند: «شورای مرکزی مجمع جهانی بیداری اسلامی بر مسالمتآمیز بودن انقلابهای منطقه و استفاده از سلاح کلام و قلم تأکید دارد». [39] رهبر معظم انقلاب نیز خطاب به جوانان میفرماید: «شما جوانهای عزیز الگوی جوانهای دنیا

شدید؛ جوان تعیین کننده است، تحول آفرین است، موتور پیشرفت است».[40] در تحولات منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی در ایران همانگونه که جوانان مومن و انقلابی ایران تحت هدایت حضرت امام خمینی(ره) نقش کلیدی را ایفاء کردند؛ اکنون نیز بار اصلی مسئولیت انقلابیهای منطقه و مبارزه علیه استبداد و تسلط بیگانگان بر عهده جوانان منطقه است و اهداف کوتاه مدت و بلند مدت این جنبش تنها با حضور فعال و موثر قشر جوان، البته با هدایت علماء دین و روشنفران این جوامع محقق خواهد شد.

اهداف مطلوب جنبش در کوتاهمدت: در حالت مطلوب باید سقوط نظامهای حاکم و سپس «واژه سازی»، «نهاد سازی» و «نظام سازی» باشد.[41]

هدف مطلوب جنبش در بلندمدت: این جنبش میبایست تحقق وحدت، عزت و اقتدار امت اسلام و حرکت به سمت تاسیس «تمدن نوین اسلامی» را پیگیری نماید. پایههای این تمدن اسلامی نوین هم عبارتند از: دین اسلام، عقلانیت، علم و اخلاق.[42]

راهبردهای پیشنهادی کوتاه مدت

با توجه به مجموعه نقاط قوت و ضعف جنبش و همینطور فرصتها و تهدیدات آن میتوان راهبردهای ذیل را پیشنهاد نمود:

- لزوم ارتباطگیری، حرف زدن و روحیه دادن و روحیه گرفتن مسلمانان با یکدیگر[43]
- تعامل فکری و همکاری با برادران اخوانی منطقه
- بهره‌گیری از امکانات ادبی، هنری، رسانه ای مسلمین با کمک فناوریهای ارتباطی مدرن
- افشای دروغها و سیاستهای دوگانه دول غربی

- رایزنیهای سیاسی و دیپلماتیک با کشورهای همجوار عراق، ترکیه، قطر، عمان و الجزایر
- استفاده از پتانسیل مجامع بینالمللی، منطقیهای و سازمانهای حقوق همچنین فعال سازی سازمان کنفرانس اسلامی
- دیپلماسی پارلمانی فعال از طریق اتحادیه مجالس کشورهای اسلامی
- تقویت پیوندها با علماء و بزرگان فکری و مذهبی کشورهای اسلامی
- تشویق مشارکت حداکثری در انتخابات پس از سقوط نظامهای دیکتاتوری
- ادامه مقاومت و تلاش برای آزادی فلسطین و پیگیری تحقق شعار «همه فلسطین برای همه فلسطینیان»
- برنامه ریزی و نظام سازی خصوصاً مردمسالاری اسلامی
- مقابله موثر با توطئه غرب در ترویج اسلام ستیزی، شیعه ستیزی و ایران هراسی [44]
- افشای سیاستهای دوگانه رسانههای غربی در خصوص تحولات منطقه و جهان
- لزوم شکلگیری پارلمانهای مردمی و مشارکت همه اقشار در رایگیری
- ضرورت تغییر در مناسبات اجتماعی و ایفای نقش مردم در فرایندهای تصمیمگیری
- برقراری حاکمیت قانون، پارلمان منتخب، جامع مدنی مقتدر، پایان تبعیض علیه گروههای مسلمان
- تاسیس سازمان مستقل حقوق بشر از سوی کشورهای اسلامی
- ضرورت تحول ساختاری در شورای همکاری خلیج فارس که هماکنون به عنوان باشگاه رژیمهای

پادشاهی و همکاری با یکدیگر برای مقابله با اراده ملت‌های عضو عمل میکند.

- افشای ماهیت پلید و ضد اسلامی رژیم سعودی و ارتباط دوستانه آن با دشمنان جهان اسلام

- حمایت از اسلامگرایان میانه‌رو برای کنار زدن اسلامگرایان افراطی

- لزوم توجه به نقش افکار عمومی به خصوص دنیای غرب و تاثیر گذاری بر آن

- استفاده از قابلیت‌های سایبری و فضای مجازی

- لزوم راه اندازی رسانه‌های جدید و مستقل در هر یک از کشورهای اسلامی

- لزوم ایجاد شبکه‌های مجازی و حقیقی میان نخبگان و توده‌های کشورهای اسلامی

- شناخت ماهیت قیامها در هر کشور و برنامه‌ریزی برای هر کشور بر اساس اقتضات آن

- افشای سکوت جامعه جهانی در برابر نقض حقوق انسانی (به عنوان نمونه در بحرین)

- لزوم تحلیل منسجم اوضاع، تعامل، هم‌فزایی و هماهنگی در عملکردها و تصمیم‌سازیه‌ها

- تشدید فشارهای حقوقی و روانی بر حکومت‌هایی که در مقابل اراده ملت‌ها ایستادگی می‌کنند.

-- اعمال «سیاست استمرار سوال» به منظور تحریک افکار عمومی جهان علیه سیاست‌های سرکوب‌گرانه دولتهای غربی در قبال امت اسلامی

- سفر دیپلماتها به اروپا برای تقویت نگاه حقوق بشری اروپا به موضوع بحرین و یمن

- جریان سازی رسانه‌های قوی علیه سکوت غرب و اقدامات سرکوبگرانه آل سعود

راهبردهای پیشنهادی بلندمدت

- تبیین، ترویج و تعمیق مبانی و معارف اسلام ناب
- بازتعریف رویکرد جهانی شدن با توجه به مفهوم انتظار
- گفتمان سازی فرهنگی در سطح جهان مبتنی بر اسلام ناب
- معرفی آرمانها و گفتمان انقلاب اسلامی و شخصیت و اندیشههای امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری
- معرفی پیامها، دستاوردها و الگوهای موفق جمهوری اسلامی ایران در سطح جهان
- بهره‌گیری متوازن و موثر از ظرفیتهای تبلیغی-دینی، رسانه ای، محیط مجازی، علمی آموزشی و هنری و سازمانهای مردم نهاد
- معرفی و اشاعه ارزشها، آثار و دستاوردهای فرهنگ و تمدن اسلامی-ایرانی
- گسترش اخوت و وحدت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی
- گسترش خودباوری و بیداری اسلامی و ساماندهی جبهه متحد امت اسلام در مقابل استکبار
- تاکید بر وحدت حول آموزه‌های اسلام و قرآن به جای وحدت در قالب قبیله و عشیره
- ریشه‌یابی و تلاش برای از بین بردن افراطگری مذهبی، تعصب، انحصارگرایی و تکفیر
- تقویت روحیهٔ انقلابی در استفاده از ظرفیتهای مناسبی همچون حج و نماز جماعت

رهبر معظم انقلاب با تشریح دشمنیهای استکبار جهانی علیه ملت‌های منطقه میفرمایند: «میخواهند ملت‌های این منطقه، از لحاظ فرهنگی، مقلد محض اروپاییها باشند؛ از لحاظ نظامی، ذلیل و آسیب‌پذیر و ضعیف باشند؛ از لحاظ اخلاقی، فاسد باشند، دچار انحطاط‌های گوناگون اخلاقی باشند؛ از لحاظ مذهبی هم کاملاً سطحی و قانع به مذهب فردی و احیاناً مذهب تشریفاتی باشند. در تحلیلهای جهانی سعی میکنند عامل اصلی این قیامها ندیده گرفته شود. اشاره میکنند به مسائل اقتصادی و غیر اقتصادی - که البته مؤثر است - اما عامل اصلی این حرکت عظیم مردم، احساس تحقیری است که در مردم از وضعیت سران خود به وجود آمد. [45] ضمناً میفرمایند: «دسائس و دخالت‌های استکبار موجب شده ملت‌های مسلمان با یکدیگر دست برادری ندهند و یکدیگر را درک نکنند» [46]

بایدها و نبایدها

- بیداری و هشیاری و غافل نشدن از واقعیات قضایای اخیر [47]

- اتحاد و یکپارچگی، به مثابه سلاح مهم ملت‌ها در مواجهه با ابرقدرتها و حکام مزدور

- پرهیز شدید از سست شدن عزم راسخ و متوقف نکردن این حرکت مبارک [48]

- لزوم شکلگیری افق مفهومی مشترک بین نخبگان جهان اسلام در خصوص بیداری اسلامی

- ممنوعیت اقدامات خشونت‌بار و تروریستی

- پرهیز از ایجاد بوروکراسی سازمانی و مصلحت‌گرایی تشکیلاتی در جنبش و دولت‌های برآمده

از آن

- پرهیز از ناامیدی و سستی و کاهلی «لاتهنوا فی ابتغاء القوم ان تكونوا تألمون فانهم یألمون
كما تألمون و ترجون من الله ما لا یرجون» (سورة نساء، آیه 104)
- هوشیاری در برابر حیلہ مستکبران بینالمللی و قدرتهایی که از این قیامها لطمه دیده
اند. [49]
- سرگرم نشدن به دستاوردهای این مقطع [50]
- ضرورت توجه به شعارها و مطالبات مردم (مصر، بحرین، یمن و ...)
- لزوم مراقبت جوانان، روشنفکران و عالمان دینی برای ممانعت از ترس و طمع و غفلت
انقلابیون [51]
- لزوم توجه به جوانان، به جوانان اعتماد کنید و اعتماد به نفس بدهید. [52]
- باید علمای دین و الازهر شریف نقش خود را کاملاً برجسته کنند، مردم توقع دارند. [53]
- حساس بودن به حوادث اخیر و تحلیل درست موضوع از سوی اساتید دانشگاهها. [54]
- عدم خود محوری و لزوم ارتباط با دیگران
- پرهیز از بروز اختلاف و به جان هم افتادن انقلابیون و رخنه در پشت جبهه. [55]
- مرعوب شدن از هیمنه ظاهری مستکبران. [56]
- عدم احساس تمام شدن کار با سقوط حاکم وابسته، فاسد و دیکتاتور. [57]
- پرهیز از اختلافات مذهبی، قومی، نژادی و قبیله ای
- پرهیز از پذیرش الگوهای لائیک، لیبرال، ملیگرا و مارکسیستی در مرحله نظام سازی

- دوری از تحجر، قشریگری و تعصبات جاهلانه و افراطی
  - بازخوانی دائمی اصول انقلاب و تطبیق آنها با محکمت اسلام و حفظ آنها از انحراف. [58]
  - مغرور شدن و دشمن را غافل دانستن. [59]
  - همفکری و همگرایی میان گروههای مختلف سیاسی- مذهبی معارض
  - توجه به شرایط، اقتضائات و تجربیات سیاسی گروهها و احزاب اسلامی پیروز انتخابات
  - کمک به فرایند دولتسازی توسط جریانهای اسلامی از جمله اخوان المسلمین مصر به عنوان الگویی در برابر مدل وها بیگری عربستان
  - لزوم پرهیز از اقدامات نسنجیده و زمینهای مداخله نظامی بیگانگان
  - لزوم افشای تصویر مجازی که غرب برای هر یک از این کشورها ساخته است و لزوم تبیین تصویر حقیقی هر کشور (مقابله با تصویر سازی مجازی)
  - توجه به دغدغههای رفاهی و اجتماعی مردم
  - تاکید بر اشتراکات دینی و اسلامی و پرهیز از طرح موضوعات و مباحث اختلافی
  - توجه به ظرفیتهای غیردولتی و مردمی برای تعامل با ملل مسلمان منطقه
  - واکنش علماء و مراجع جهان اسلام به نقض گسترده حقوق بشر در بحرین
  - لزوم معرفی پیام انقلاب اسلامی و موفقیتهای 32 ساله نظام
  - ارسال پیام متین و منطقی انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران به ملتها و دولتهای منطقه
- از سوی مسئولان کشور. [60]

از لوازم اصلی موفقیت در مسیر نیل به اهداف جنبش بیداری اسلامی همانا تبیین صحیح و واقع‌بینانه وضعیت موجود است. تحلیل نادرست از فرصت‌ها و تهدیدها از یکسو و ضعف و قوت‌های مرتبط با جنبش بیداری اسلامی می‌تواند به تضعیف و در نهایت فراموشی اهداف اصلی جنبش بینجامد. بررسی‌ها نشان می‌دهد اکنون نقاط تمرکز اصلی دشمن بر کشورهای خاصی همچون مصر، سوریه و بحرین قرار دارد، مصر زمان دیکتاتوری مبارک، ستون سیاست خاورمیانه‌های آمریکا در منطقه بود و تاثیرگذاری این کشور بر جوامع عرب منطقه بسیار زیاد است. البته در این شرایط نباید موضوع فلسطین به فراموشی سپرده شود و رهایی ملت مظلوم فلسطین از ستم‌های 63 ساله صهیونیستها و حامیان‌شان همچنان باید در اولویت اول جهان اسلام باشد و در ترسیم اهداف و برنامه‌های جنبش بیداری اسلامی مورد توجه اساسی قرار گیرد. خطر اصلی در مورد جنبش عظیم بیداری اسلامی را که در کلام رهبر معظم انقلاب نیز بدان اشاره شده است می‌توان در این دو عنوان اصلی خلاصه نمود: «فرصت طلبی» و «شبیه‌سازی». فرصت طلبی عبارت است از وارد شدن نظام سلطه به قصد فریب انقلابیون و راضی نمودن مردم به همان دستاوردهای جزئی و ابتدایی اولیه. منظور از شبیه‌سازی توطئه و دخالت در امور داخلی کشورهای مستقل جبهه مقاومت برای ایجاد ناآرامی و براندازی است. این اقدام در خصوص ایران و سوریه مصداق دارد. در این خصوص ضرورت همفکری و وحدت نظر نخبگان فکری جوامع اسلامی دو چندان می‌شود. باید برنامه‌ریزی مشخص در ابعاد کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت برای هر کشور، مبتنی بر شرایط خاص آن کشور صورت پذیرد. تاسیس یک مجمع دائمی تحت عنوان «مجمع جهانی بیداری اسلامی» که دبیرخانه آن در تهران مستقر شده است از اقدامات ضروری و بجای جمهوری اسلامی بود و هدف‌اش این است که از این طریق بتوان با همفکری و تضارب آراء بین نخبگان فکری و اندیشمندان کشورهای اسلامی به تفویض و استحکام این جنبش برای نیل به اهداف عالی‌اش مساعدت نماید. همچنین در مصوبه پایانی اجلاس دو روزه بیداری اسلامی در تهران، بر شکلدهی سریع ساختار و تشکیلات مجمع جهانی بیداری اسلامی و بر ضرورت سازماندهی گروه‌های تماس برای رایزنی و ارتباط با فعالان و نهادهای مردمی تاکید شده است. برپایی دوره‌های اجلاس‌های مزبور در کنار فعالسازی کمیسیونها و کارگروه‌های مختلف آن به خواست پروردگار، ملت‌های مسلمان را قادر خواهد ساخت جنبش حاضر را با قدرت و صلابت به پیش برده و از تضعیف و انحراف آن ممانعت کند. با شکست قطعی طرح آمریکایی «خاورمیانه بزرگ» و فراهم شدن بسترهای شگستگی خاورمیانه‌های جدید بر پایه اسلام، عصر تازه‌ای در تاریخ اسلام آغاز شده است. بدون شک نظام‌های آینده کشورهای منطقه بر بسترهای فرهنگ اسلامی بنا خواهد شد البته ما نباید الزاماً برپایی مدل حکومتی J.I.I را در این کشورها انتظار داشته باشیم. یقیناً در نظام‌های تازه تاسیس، شریعت

اسلام، از منابع اصلي تدوين قانون اساسي آنها خواهد بود. به علاوه سرمايه اجتماعي موجود در اين جنبشها و اعتماد موجود در بين مجموعه گروه و فعالين اين حرکتها به مثابه پتانسيل عظيمي- در صورت مديريت هوشمندانه- ميتواند آينده درخشاني را براي اين جوامع ترسيم نمايد. در ايران نقش پررنگ علماي شيعه در طول مبارزه با نظام ستمشاهي يکي از مولفهاي اساسي پيروزي آن بود، امروزه پيشگامي علماي شيعه را در بحرين نيز شاهد هستيم. لذا ضروريست رهبران ديني و روشنفکران کشورهاي اسلامي و نقش مردمی آنها در تحولات منطقه تقويت شده تا به عنوان گروه مرجع، نقش هدايتگري، کادرسازي و نظامسازي براي آينده انقلابها داشته باشند.

[1] - ميسون، تيري، گفتگو با متفکر فرانسوي، نشریه اسلام تايمز، 27 شهریور 1390:

(<http://www.islamtimes.org/vdcb9sb9.rhb9gpiuur.html>)

[2] - نجفي، موسي، گفتگو پيرامون نظريه بيداري اسلامي در اندیشه رهبر انقلاب، 20 دي 1390، ص 1 :

(farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=18500)

[3] - همان، ص 2

[4] - همان، ص 3

[5] - همان، ص 4

[6] - صحيفه حضرت امام خميني(ره)، جلد 13، ص 89

[7] - بيانات رهبر انقلاب در دیدار قاريان و حافظان قرآن با معظمه، 11/05/90

[8] - بیانات معظمله در دیدار سفرا و رؤسای نمایندگی‌های ایران در خارج کشور ، 07/10/90

[9] - بیانات معظمله در کنفرانس وحدت اسلامی، تهران 01/12/89

[10] - بیانات رهبر انقلاب در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی با معظمله، 08/03/90

[11] - بیانات معظمله در نخستین اجلاس بیداری اسلامی ، 26/06/90

[12] - همان

[13] - بیانات معظمله در حرم مطهر امام خمینی(ره) ، 14/03/90

[14] - بیانات معظمله در نخستین اجلاس بیداری اسلامی ، 26/06/90

[15] - بیانات معظمله در دیدار مسئولان نظام، میلاد پیامبر(ص) 02/12/89 و دیدار با مردم استان فارس

03/02/90

[16] - بیانات معظمله در کنفرانس وحدت اسلامی، 01/12/89

[17] - بیانات معظمله در نخستین اجلاس بیداری اسلامی ، 26/06/90

[18] - بیانات معظمله در خطبههای نماز جمعه ، 15/11/89

[19] - بیانات معظمله در سفر به آذربایجان شرقی، 27/11/89

[20] - بیانات معظمله در حرم مطهر امام خمینی(ره) ، 14/03/90 و مبعث رسول اکرم 09/04/90

[21] - بیانات معظمله در حرم مطهر امام خمینی(ره) ، 14/03/90

[22] - بیانات معظمله در حرم رضوی، 01/01/90

[23] - بیانات معظمه در دیدار با خبرگان، 17/06/90

[24] - بیانات معظمه در دیدار با خبرگان ، 19/12/89

[25] - بیانات معظمه در حرم مطهر امام خمینی(ره) ، 14/03/90

[26] - بیانات معظمه در کنفرانس وحدت اسلامی، 01/12/89

[27] - ستوده، محمد، مجله علوم سیاسی، شماره 16، زمستان 1380، ص 164

[28] - بیانات رهبر انقلاب در دیدار دانشجویان نمونه با معظمه ، 19/05/90

[29] - بیانات معظمه در سفر به شهر مقدس قم، 19/10/90

[30] - بیانات معظمه در دیدار سفرا و رؤسای نمایندگی‌های ایران در خارج کشور ، 07/10/90

[31] - همان

[32] - بیانات معظم له در دیدار بسیجیان نمونه کشور، 06/09/90

[33] - همان

[34] - بیانات معظمه در حرم رضوی، 01/01/90

[35] - بیانات معظمه در حرم مطهر امام خمینی(ره) ، 14/03/90

[36] - بیانات معظمه در روز مبعث پیامبر(ص) ، 09/04/90

[37] - صدرا، علیرضا، جوادی ارجمند، محمدجعفر، پیرامون تحولات منطقه، گفتگو از معصومه ستوده، خبر

آنلاین، 18/08/90 :

- [38] - بیانات معظمه در کنفرانس وحدت اسلامی، 01/12/89
- [39] - بیانات معظمه در اجلاس بیداری اسلامی، تهران 26/06/90
- [40] - بیانات معظمه در سفر به آذربایجان شرقی، 27/11/89
- [41] - بیانات معظم له در سفر به کرمانشاه، 24/07/90
- [42] - بیانات معظمه در نخستین اجلاس بیداری اسلامی ، 26/06/90
- [43] - بیانات معظمه در دیدار کارگزاران حج، 11/07/90
- [44] - بیانات معظمه در سفر به قم، 19/10/89
- [45] - بیانات معظمه در خطبههای نماز جمعه تهران، 15/11/89
- [46] - بیانات معظمه در روز میلاد پیامبر(ص)، 02/12/89
- [47] - بیانات معظم له در سفر به قم، 19/10/89
- [48] - پیام معظمه به کنگره عظیم حج، 14/08/90
- [49] - همان
- [50] - همان
- [51] - همان

- [52] - بیانات معظمله در همایش انتفاضه فلسطین ، 09/07/90
- [53] - بیانات معظمله در خطبههای نماز جمعه تهران، 15/11/89
- [54] - بیانات معظم له در دیدار اساتید دانشگاه، 02/06/90
- [55] - بیانات معظمله در دیدار مسئولان نظام در روز عید مبعث رسول(ص)، 09/04/90
- [56] - بیانات معظمله در نخستین اجلاس بیداری اسلامی ، 26/06/90
- [57] - همان
- [58] - همان
- [59] - همان
- [60] - بیانات معظمله در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، 08/03/90